

פרשת השבוע

פרשת ואתחנן, תשע"ב, גיליון מס' 406

עורכים: אביעד הכהן, מיכאל ויגודה
עריכה לשונית: יחיאל קארה

"ואספת דגנך"

תורה עם דרך ארץ

אברהם וינרוט*

לימוד התורה כערך על

החובה ללמוד תורה היא מן החובות היסודיות ביותר בעולמה של היהדות, עד כי הרמב"ם קובע: "תחילת דינו של אדם, אינו נידון אלא על התלמוד, ואחר כך על שאר מעשיו"¹. לימוד התורה אינו בא רק כדי לדעת אותה, אלא מצוות הלימוד היא תכלית בפני עצמה², והיא גם תכלית בריאת האדם, כדברי המשנה: "אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת"³. מצוות תלמוד תורה היא חובה מוחלטת, החובקת את כל זמנו של האדם בלי שיעור: בשכבו ובקומו, ביום ובלילה, בבחירות האדם ובזקנותו, בעוני ובעושר, בכריאות ובחולי, בכל עת ובכל מצב. והדברים מגיעים לידי חובה מוחלטת, עד שנאמר בעניין זה בתלמוד: "אמר רבא: הש"ח שיחת חולין - עובר בעשה, שנאמר 'ודברת בס' (דברים כו, ז). במ - ולא בדברים אחרים"⁴. על האדם להיות נכון גם להקריב את צרכיו הבסיסיים ביותר על מזבח חובתו להגות בתורה בכל עת, כדברי המשנה: "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל"⁵. הקשיים שהאדם נתקל בהם במהלך חייו אינם יכולים להיות תירוץ לפטור אותו מחובתו ללמוד תורה⁶.

בהתאם לזה, לכאורה, מן הדין שיעבוד האדם לפרנסתו רק עד המינימום ההכרחי לקיומו, בגדר פיקוח נפש, וכל מה שמעבר לזה הוא בגדר ביטול תורה⁷. ומאליה עולה השאלה: האמנם אסור לאדם לעמול לפרנסתו כדי להתקיים ברווחה ואף בעושר? בדברינו להלן נסקור גישות אחדות של חכמי המשפט העברי ביחס הראוי בין עסק התורה לבין העיסוק במלאכה, ונראה שהדברים מורכבים יותר ממה שעולה מן המקורות שהבאנו לעיל.

דרך ארץ

בתלמוד⁸ בא ויכוח עקרוני ביחס הראוי בין התורה לבין הפרנסה:

"ואספת דגנך" (דברים יא, יד) - מה תלמוד לומר? לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך" (יהושע א, ח), יכול דברים ככתב? תלמוד לומר: "ואספת דגנך". הנהג בהן מנהג דרך ארץ. דברי רבי ישמעאל.

ומבאר רש"י: "הנהג בהם - עם דברי תורה, מנהג דרך ארץ - שאם תבא לידי צורך הבריות, סופך להתבטל מדברי תורה". כלומר, האדם חייב להתפרנס כדי שלא יבוא לידי עניות, מפני

* ד"ר אברהם וינרוט, עו"ד, משרד ד"ר י וינרוט ושות'.

תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה... כן אמר שלמה בחכמתו... 'אף חכמתי עמדה לי' (קוהלת ב, ט) - חכמה שלמדתי באף [על אף הקשיים ועל אף הנסיבות] היא עמדה לי".

⁶ ראה יומא לה ע"ב: "עני עשיר ורשע באים לדין. לפני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי, אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?... עשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עשיר הייתי וטרוד הייתי בנכסיי, אומרים לו: כלום עשיר היית יותר מרבי אלעזר?" מכאן שהתנאים הכלכליים אינם עילה שלא לעסוק בתורה בכל עת.

⁷ ואכן, כך משמע מדברי ר' חיים מוולוז'ין בספרו נפש החיים, שער א, פרק ת, המדבר על עיסוק "בפרנסה כדי הצורך וההכרח לחיות נפש".

⁸ ברכות לה ע"ב.

יחיד ורבים

פתרון לסתירה שיש לכאורה בדברי הרמב"ם ניתן למצוא בשיטת ר' חיים מוולוז'ין ואחרים¹⁵, ולפיה הכרעת התלמוד כדעת רבי ישמעאל אמורה ברוב העם, ואילו לגבי יחיד סגולה, פתחה ואף מחויבת דרכו של רבי שמעון בר יוחאי:

הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם. היינו רבים דוקא. כי ודאי שלכלל ההמון כמעט בלתי אפשר שיתמידו כל ימיהם רק בעסק התורה, שלא לפנות אף שעה מועטת לשום עסק פרנסת מזונות כלל. ועל זה אמרו באבות: "כל תורה שאין עמה מלאכה...". אבל יחיד לעצמו, שאפשר לו להיות אך עסוק כל ימיו בתורתו ועבודתו יתברך שמו, ודאי שחובה מוטלת עליו שלא לפרוש אף זמן מועט מתורה ועבודה לעסק פרנסה חס ושלום. וכדעת רשב"י¹⁶.

היקף מצוות תלמוד תורה

ועדיין נשאלת השאלה: אם מצוות תלמוד תורה חשובה מכל המצוות, כיצד ניתן להסביר שהיא נדחית מפני הפרנסה, ולו להמון העם בלבד?

תשובה מעניינת לשאלה זו יש בדברי רבים מן האחרונים, כגון הרב אלחנן וסרמן¹⁷ (ליטא, נספה בשואה), האומר:

חיוב תלמוד תורה אינו חל על האדם אלא בשעה שהוא פנוי ובטל מעשיית צרכיו, דקרא כתיב "ואספת דגנך". אבל בשעה שהוא צריך לעשות מלאכתו, אז אינו מחויב כלל בתלמוד תורה.

וכן נוקט גם הרב יעקב ישראל קנייבסקי, "הסטייפלר" (בני-ברק, המאה ה'כ'), המבקש להסביר לאור הבחנה זו מדוע מי שעוסק במצווה מסוימת פטור ממצוות קריאת שמע, בהתאם לכלל "העוסק במצווה פטור מן המצווה", ואילו מי שלומד תורה חייב להפסיק את לימודו כדי לקיים מצוות קריאת שמע¹⁸, הלוא הדברים תמוהים, שהרי הכלל הוא: "תלמוד תורה כנגד כולך"¹⁹. לדבריו, "עיקר גבול שיעור תלמוד תורה... לעסוק בתורה כפי יכולתו", כשאינו יכול לעסוק בלימוד תורה, אין

שהעוני סופו להביאו להתבטל מלימוד תורה. ואכן מפורסמים דברי התוספתא, ולפיהם אחת מחובות האב כלפי בנו, לצד החובה ללמדו תורה, היא ללמדו אומנות⁹, והטעם שמביא לזה רבי יהודה: "כל שאין מלמדו אומנות כאילו מלמדו ליסטות".

רבי שמעון בר יוחאי חולק על רבי ישמעאל ותמה עליו:

אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? ! אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתך נעשית על ידי אחרים.

לדעתו, האדם חייב להשקיע את כל משאבי זמנו והווייתו בלימוד התורה ולסמוך על ההשגחה העליונה בפרנסתו¹⁰. ואולם דומה שהתלמוד נוטה לשיטתו של רבי ישמעאל:

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידן.

נמצא לכאורה שהדרך שראוי לילך בה היא תורה עם דרך ארץ, שילוב לימוד התורה עם עיסוק בפרנסה¹¹. וכן פוסק הרמב"ם:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את השם, ובוזה את התורה, וכיבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה... וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטילה וגוררת עוון¹².

אולם הרמב"ם נראה כסותר את עצמו כשהוא קובע במקום אחר ששבת לוי "הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין [נחלה בארץ ישראל כדי לעבד אותה לפרנסתם], ולא זוכין לעצמם בכוח גופן [=אינם מתפרנסים מיגיע כפיהם], אלא הם חיל ה'"¹³. והרמב"ם פוסק שהדברים הללו נאמרו לא רק לגבי שבת לוי, אלא גם לכל אדם מישראל הבוחר לעסוק אך ורק בתורה. וזה לשונו:

ולא שבת לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבודו, לְדַעַה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלקים, ופָּרַךְ מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים וללוים¹⁴.

¹⁵ לעיל, הערה 7. וכעין זה נוקטים גם: הרב י"ז סולובייציק (הרב מברסקי), חידושי מרן רי"ז הלי על התורה, ירושלים תשמ"א, פרשת חיי שרה, בשם הגר"א; הרב אלחנן וסרמן, קובץ שיעורים, חלק ב, סימן מז, אות ג. והשווה להלן, סוף הערה 21.

¹⁶ ר' חיים מוולוז'ין מעיר שם בהגהה, שמשום זה הדרישה "בכל מאדך", שפירושה 'בכל ממונך', נאמרה רק בפרשה הראשונה של קריאת שמע, המנוסחת בלשון יחיד, ולא בפרשה השנייה, המנוסחת בלשון רבים.

עוד הוא מוסיף כי "תורה עם דרך ארץ" משמעה שגם בשעה שהאדם עוסק בפרנסתו, עליו להקדיש את רעיונותיו והגיגיו לתורה. וראה גם בספר המקנה, קידושין ל ע"ב, ד"ה גמ' אמר: "ובתורתו יהגה יומם וליילה... דאפילו בשעת מלאכתו הוא מחשב ומשתוקק בתורתו". ועם זאת ברור שמי שעוסק במלאכה אינו יכול להגיע לאיכות הלימוד שמגיע אליה מי שיושב ועוסק בתורה בלבד, ועל זאת טענתו של רשב"י. ראה הרב ברוך בער ליבוּבֵיץ, ברכת שמואל, קידושין, סימן כז.

¹⁷ קובץ הערות, הוספה א.

¹⁸ ראה: שבת יא ע"א; רמב"ם, הלכות קריאת שמע, פרק ב, הלכה ה.

¹⁹ משנה, פאה א, א. וראה הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, חפץ חיים, פתיחה, עשין אות יב: "שקולה היא מצוות תלמוד תורה כנגד כל המצוות וכל המצוות אינן שוות לדיבור אחד מן התורה".

⁹ תוספתא, קידושין (ליברמן), פרק א, הלכה יא; קידושין כט ע"ב.

¹⁰ מחלוקת דומה יש לכאורה בין רבי מאיר לרבי נהוראי: "רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה... רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" (משנה, קידושין ד, ד).

¹¹ וכן נאמר במשנה (אבות ב, ב): "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". אמנם יש מקורות שבהם משמע הצירוף "דרך ארץ" הוא 'מעשים טובים'. ראה למשל במדבר רבה, פרשת נשא, פרשה יג, סימן טו: "בלולה בשמן" - זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים כהיא דתנינן: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ".

¹² רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ג, הלכה י, על פי המשנה, אבות ב, ב.

¹³ רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פרק יג, הלכה יג.

¹⁴ על הלכה זו של הרמב"ם ראה א' הכהן, "על חובת השוויון בשירות הצבאי", פרשת השבוע, במדבר, תשס"ב, גיליון מס' 74.

מקדיש לפרנסתו²³, אלא שכמובן עולה שאלת האיזון הנכון בין השניים.

תורה עיקר ומלאכה עראי

ומהם גדרי העיסוק בפרנסה? האם יכול האדם להקדיש את כל אורו להרבות את הונו עד שיישטף בים עיסוקיו ותהא התורה טפלה? התשובה לשאלה זו בשולחן ערוך שלילית:

אחר שיצא מבית הכנסת [בבוקר], ילך לבית המדרש. ויקבע עת ללמוד. וצריך שאותו עת יהיה קבוע, שלא יעבירו אף אם הוא סבור להרויח הרבה²⁴.

אחר כך ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, וגוררת עון, כי העוני יעבירו על דעת קונו. ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבוע, וזה [תורתו ופרנסתו] יתקיים בידו²⁵.

ומהו גדרם של דברים אלו? הרמח"ל²⁶ (איטליה - ארץ ישראל, המאה ה"ח) מבאר את המשנה "הוי ממעט בעסק ועסקו בתורה"²⁷ ואומר:

כי הנה העסק מוכרח הוא לאדם לצורך פרנסתו, אך ריבוי העסק אינו מוכרח שיהיה כל כך גדול, עד שלא יניח לו מקום אל עבודתו. על כן נצטוונו לקבוע עתים לתורה²⁸.

ואמרו חז"ל שבתחילת דינו בעולם הבא עתיד האדם להישאל:

נשאת ונתת באמונה? קבעת עיתים לתורה?²⁹

חייב במצווה זו כלל, ואינו כמי שביטל אותה מאונס. לפי זה, מובן שמי שמנוע מלעסוק בתורה משום שמוטלת עליו מצווה אחרת, כגון קריאת שמע, אינו נחשב כמי שמבטל מצוות תלמוד תורה אלא כמי שאינו חייב בה באותו זמן, ומובן מאליו מדוע לא חל עליו הכלל "העוסק במצווה פטור מן המצווה". הוא הדין בזמן שהאדם עושה לפרנסתו: אין הוא מבטל תורה מחמת אונס, אלא חובת הלימוד לא חלה עליו מלכתחילה. לדעת הרב קנייבסקי, כך יש להבין את דברי התוספות²⁰, המפרשים את מאמר התלמוד מבית מדרשו של רבי ישמעאל, "דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן". וזה לשונם של התוספות: "דברי תורה לא יהיו עליך חובה" - שלא תעסוק אלא בהן. 'ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן' - שלא תעסוק בהן כלל, אלא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". ומסביר הרב קנייבסקי: "אדם אינו מחויב לבטל עסקי פרנסתו לגמרי [מפני שבשעה שהוא עוסק בפרנסה, אינו חייב במצוות תלמוד תורה]... ואינו רשאי לבטל תלמוד תורה לגמרי, אלא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"²¹.

ויש מי שמרחיב מאוד את תחום "צורכי האדם" שאינם בגדר ביטול תורה, כגון הרב משה פינשטיין²² (ארה"ב, המאה ה"כ), האומר שמצוות תלמוד תורה היא "חייב קבוע בלא זמן וגבול. אבל חיובו הוא כזה שרשאי לילך לפרנסתו ולכל צרכיו, אפילו שהוא רק לתענוגים בעלמא, ולשכיבה ולישיבה לנוח בעלמא כשנהנה מזה, ואין בזה בטול המצווה".

על פי גישה זו, נמנעת התנגשות הערכים בין לימוד התורה לצורכי הפרנסה ושאר צורכי האדם, מפני שחובת לימוד התורה חלה רק בזמנו הפנוי של האדם, ואינה חלה על זמן שהוא

²³ מסופר שאדם שלא הכיר את החזון איש שאל אותו אם הוא לומד תורה? ותשובתו היתה "כשיש לי זמן אני לומד". על כוונתו נעמוד מתשובת ר' חיים מוולוז'ין, שהבהיר כי בשיבתו "אוכלים וישנים ולא עוד". "כלומר?", שאל השואל. "כלומר, השיב ר' חיים: וכל שאר הזמן לומדים" (ראה הרב "זוין, אישים ושיטות, עמ' 18).

²⁴ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנח, סעיף א.

²⁵ שם, סימן קנו, סעיף א. וראה משנה ברורה, שם, ס"ק ב: "העיקר שיתבונן בעצמו מה הוא הכרח אמיתי שאי אפשר בלעדיו, ואז יוכל להתקיים בידו שיהא מלאכתו עראי ותורתו עיקר". הרחבה לדברים אלו יש בספרו חפץ חיים (פתיחה, עשה יב, בהגהה): "כל מה שהקב"ה יוסיף לו בטובה וירוויח לו בעסקיו יותר, יסיטנו היצר לאמור כי עתה לפי עושרך שנתן לך ה' אתה מוכרח לדור בדירה נאה יותר ולילך במלבושי רקמה ולהתנהג כדרך בעלי בתים הגבוהים, שאם לא כן, תתבוה לעיני חבריך... סוף דבר יהיה כל מה שה' יוסיף לו בטובה ויתן לו הצלחה בעסקיו יותר, יסיטנו היצר לבטל מתורה ועבודה, עד שלבסוף לא יניח לו פנאי אפילו לתפילה בציבור... על כן, מאוד ומאוד צריך להתיישב בזה, איזהו הכרח אמיתי שבלתו אי אפשר בשום פנים, והיותר - יחיים". ומעניין השוואת דברים אלו למה שמוכר בשם רבנו תם: "רגיל רבינו יעקב לומר דתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ, מדקנתי: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" (משנה, אבות ב, ב). אלמא [=אם כן] דרך ארץ עיקר" (תוספות ישנים, יומא פה ע"ב. אבל ראה שם שחלקו על דבריו).

²⁶ מסילת ישרים, פרק ה.

²⁷ משנה, אבות ד, י.

²⁸ ויושם אל לב שהרמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה ח, אינו קובע שכל אדם חייב ללמוד תורה כל היום אלא שהוא חייב לקבוע עתים לתורה מדי יום. וזה לשונו: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורים, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזור על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים - חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה".

²⁹ שבת לא ע"א. וראה חפץ חיים, שמירת הלשון, חלק שני, פרק יט, ד"ה אכן באמת.

²⁰ תוספות, מנחות צט ע"ב, ד"ה לא.

²¹ הרב קנייבסקי מבהיר שיש שיעור לחיוב תלמוד תורה שאסור לחרוג ממנו ושלא ניתן לוותר עליו גם אם האדם נאלץ לפנות ולעסוק בצורכי פרנסתו. מינימום זה, שהוא בגדר חובה, מתבטא בלימוד "פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית", לקיים מצוות "והגית בו יומם ולילה". מחובה זו האדם פטור רק באונס ממש. יסוד הדברים במנחות צט ע"ב: "שנה אדם פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצוות 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיו'. יותר מזה. מצינו שם בדברי רבי שמעון בר יוחאי: 'אפילו קרא אדם קריאת שמע שחרית וערבית, קיים 'לא ימוש'. ביחס לזה נאמר עוד בתלמוד: 'ודבר זה אסור לאומרו בפני עם הארץ'. ופירש רש"י, שלא יאמר כי די לו בקריאת שמע 'ולא ירגיל בניו לתלמוד תורה'. אך לדעת רבא שם: 'מצווה לאומרו בפני עם הארץ'. ואומר רש"י כי למשמע דברים אלה יבין כל אדם שאם יש שכר כה גדול על קריאת שמע ובזכותה יצליחו דרכיו, 'אם היה עוסק כל היום, כל שכן ששכרו גדול ומרגיל את בניו לתלמוד תורה'.

על הסתירה לכאורה בין דברי רשב"י אלה לבין תמיהתו, אפשר אדם חורש בשעת חרישה... תורה מה תהא עליה", ראה זאב לב, "תשובה לביקורת", המעיין לב, גיליון ד (תשנ"ב), עמ' 44. לדעת פרופ' לב, פתרון הסתירה בהבחנה בין היחיד לבין הציבור. היחיד יכול לצאת ידי חובתו בלימוד תורה בשיעור המינימלי, אבל על הציבור מוטלת האחריות לדאוג לתנאים המאפשרים צמיחתם של גדולי תורה, שאם לא כן, "תורה מה תהא עליה?!" והשווה לעיל, ליד שילן הערה 15.

²² שו"ת איגרות משה, יורה דעה, חלק ד, סימן לו, אות ה. וראה גם דברי הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ג, הלכות ה-ו: "הדייט מותר לו להתענג, אף שזה יגרום לבטול תורה בהכרח על ידי השיכרות או בעילות נשים, ולהדייט [להבדיל ממלך, ראה שם] אינו אסור אלא לבטל תורה בלי כל סיבה".

מעבר למינימום זה, הדברים תלויים במידת יכולתו של כל אדם ואדם ללמוד תורה, כדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק. וזה לשונו:

אינו דומה בחיוב תלמוד תורה האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבותות אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים.³⁰

מצוות לימוד מלאכה

העולה ממה שראינו עד כה, שאין ניגוד בין לימוד התורה לבין לימוד מלאכה. ולא זו בלבד, אלא שלימוד מלאכה גם הוא בגדר מצווה. וזה לשון הרב אלחנן וסרמן בעניין זה:

אם הלימוד אינו מביא לקריאה בספרי כפירה... ולומד חכמה חיצונית לשם אומנות כדי להתפרנס ממנה, אין שום איסור בזה. ואדרבה, לימוד אומנות כדי להתפרנס היא מצווה.³¹

עם זאת, הרב שניאור זלמן מלאדי³², מייסד חסידות חב"ד (פולין, המאות ה"ח-י"ט), מבחין בין שתי תקופות בחיי האדם מבחינת הקדשת זמן ומשאבים ללימוד תורה. בצעירותו, האדם מבסס את יכולתו ללמוד תורה ולהגיע לדרגה של ידיעה ראויה, ומקדיש את כל זמנו ללימוד התורה, ועליו לעסוק רק בה. בשלב זה, אין האדם לומד אומנות, אינו עוסק בפרייה ורבייה, והוא פטור ממצוות עשה אף שאי אפשר לקיימן על ידי אחרים. רק לאחר שהגיע האדם לרמת ידע והבנה ראויים, ועיסוקו בתורה נעשה לשם הרחבת ידיעותיו וקיום מצוות 'והגית', מותר לו לעסוק גם בפרנסתו. ההבחנה היא בין מצוות ידיעת התורה לבין מצוות לימוד התורה.

מצוות לימוד התורה, החלה בכל גיל ובכל זמן, היא מצווה שאין לה שיעור, ועל כן היא בגדר חיוב החל בכל שעה שהאדם פנוי, כמו שראינו לעיל, ונמצא שאם הוא עסוק בפרנסתו, לא חלה עליו חובת לימוד תורה, ולימוד התורה נדחה גם מפני מצוות אחרות.

³⁰ אור שמח, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה ב. ר' מאיר שמחה מדווינסק אומר שמכיוון שיש הבדל בין בני אדם ביכולת העיון ולימוד התורה, יש שיעור מינימלי, קריאת שמע שחריית וערבית, השווה לכל נפש: "לפחות שבפחותים ולמשה רבנו" (ראה לעיל, הערה 21). מעבר לזה, חובת לימוד התורה היא "בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה כל איש לפי ערכו ומותו", והוא מדגיש כי "בוודאי שצריך להתעצם בה האדם בכל יכולתו... וצריך האדם להלהיב נפשו לשקוד על דלתותיה". עם זאת, "בוודאי אם יבקש האדם טרף ומוזן, בכל זאת אינו נחשב למפריע מצוות תלמוד תורה... וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו וכן לפי תואר נפשו של אדם".

³¹ הרב אלחנן וסרמן, קובץ שיעורים, חלק ב, סימן מז, אות ג. וכך הוא מסביר את דברי התלמוד (שבת קנ ע"א) כי אף על פי שנאמר בעניין איסורי שבת "ממצא חפצך ודבר דבר" (ישעיהו נח, יג), ודרשו חז"ל: "חפצך אסורים, חפצי שמים מותרין", בכל זאת מותר ללמד ילדים אומנות בשבת, כפי שמוכח שם, "ועל התינוק ללמוד ספר וללמוד אומנות", שכן "אומנות היא בכלל חפצי שמים, וחייב אדם ללמד את בנו אומנות". וראה רשב"ץ, מגן אבות, א, י. וראה גם: קידושין ל ע"ב; ירושלמי, פאה, פרק א, הלכה א; רמב"ם, הלכות דעות, פרק ה, הלכה יא. ³² שולחן ערוך הרב, חלק חמישי, הלכות תלמוד תורה, פרק ג, וקונטרס אחרון, שם.

שונה היא לחלוטין מצוות ידיעת התורה. אכן, הגדרת המונח ידיעת התורה משתנה מאדם לאדם על פי יכולת ההפשטה והעיון של כל אדם, אך את המצווה להגיע ליכולת לימוד ראויה ניתן להגדיר הן מבחינת הזמן, ימי הנעורים³³, הן מבחינת האיכות³⁴. מצווה זו אינה נדחית מפני שום מצווה, גם לא מפני המצווה ללמוד מלאכה³⁵. וכך פוסק גם הרב משה פיינשטיין: כל זמן שלא נשא האדם אישה ואין עליו עול פרנסה, אינו חייב ללמוד מלאכה³⁶.

לעומת גישה מצמצמת זו, רבי פנחס אליהו הורוביץ מווילנה (פולין-ליטא, המאות ה"ח-ה"ט), מבקר בחריפות את מי שאינו מלמד את בנו מלאכה בטענה שחובה ללמוד רק תורה. וזה לשונו³⁷:

יותר חרה לי על תלמידי חכמים שלא רוצים ללמד לבניהם אומנות, רק תורה לבד, וסומכים עצמם שבניהם יהיו רבנים ודיינים. ולא רבים יחכמו בתורה עד שיגיעו להיות מורי הוראה בישראל, ונשארים קרח מכאן וקרח מכאן, ונעשים מלמדי תינוקות. ומשרבו בעלי זאת הדעת, רבו המלמדים יותר מן התלמידים, ועל כן אינם מגיעים לחצי פרנסתם, ובביתם אין לחם ואין שמלה... והנה האבות עשו זאת לשם שמים, וסמכו עצמן על דעת רבי נהוראי, שאמר: "מניח אני כל אומנות שבעולם, ואיני מלמד בני אלא תורה", ולא יבינו כי זה הוא מעשה יצר הרע, כדרכו להלביש ולכסות הדברים אשר לא טובים בכסות החסידות. ועל כל פשעים יכסה [היצר הרע] אהבה ויראת ה', ויראה אליו פנים לשם שמים.

³³ וראה שיטה מקובצת, קידושין מ ע"ב, על מחלוקת רבי עקיבא ורבי טרפון בשאלה אם "תלמוד תורה גדול או מעשה גדול". וזה לשונו: "וזה לשון הרב ר' ישעיה ז"ל, שנשאל לפניו אדם בבחרותו מה טוב לו, אם לעסוק בקיום מצוות או בתלמוד, ונמנו שטוב לו ללמוד בבחרותו, שהתלמוד מביא לידי מעשה בסוף ימיו. והמעשה רב, שאם לא ילמד בבחרותו, לא ידע טיב המצוות לקיימן בזקנותו". וראה גם פני יהושע, בבא קמא יז ע"א, ד"ה בגמרא.

³⁴ הרב מלאדי מגדיר זאת כך: "שילמד תחילה תורה שבעל פה כולה, שהן כל ההלכות וטעמיהן בדרך קצרה". והשווה הרב ברוך בער ליבוביץ, ברכת שמואל, קידושין, סימן כז, האומר שיש שני חיובים של לימוד תורה. האחד כמותי, מבחינת זמן והיקף הלימוד, והשני איכותי, בגדר "ושננתם לבניך", שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך. מצווה זו מתייחסת לידיעת התורה, לגדול ולהיות תלמיד חכם ומורה הוראה.

³⁵ כך הוא מיישב את הקושי בהלכת הרמב"ם: "מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ורשעה בה כבן עזאי ודבק בה כל ימיו ולא נשא אשה, אין בידו עוון" (הלכות אישות, פרק טו, הלכה ג). במקרה זה, אין מדובר רק בדחיית מצוות פרו ורבו אלא בביטולה לגמרי, ולכאורה אין לזה הצדקה, שהרי זו מצווה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים, שאפילו תלמוד תורה נדחה מפניה (ראה מועד קטן ט ע"ב). הרב מלאדי מסביר שמצוות תלמוד תורה שנדחית מפני מצוות שאי אפשר לעשותן על ידי אחרים אינה אלא מצוות 'והגית', דהיינו מצווה ללימוד התורה, אבל לא כן מצוות ידיעת התורה, שהרמב"ם דן בה בהלכה זו. ומי שחושש כבן עזאי שמא תשכח ממנו טרדת פרנסת המשפחה את התורה, מותר לו שלא לשאת אישה. והשווה דברי הרב וסרמן (לעיל, הערה 17), הסבור שבן זומא היה בגדר אנוס.

³⁶ שו"ת איגרות משה, יורה דעה, חלק ד, סימן לו, אות א.

³⁷ ספר הברית, חלק ב, מאמר יב: דרך הקודש, פרק י. וראה גם: הרב חיים אמסלם, גדול הנהגה מיגיעו, תשע"א (פורסם באינטרנט: <http://tinyurl.com/amsalem>); מ' ויגודה, "על היחס ללימודים כלליים במקורות היהודיים", באתר המחלקה למשפט עברי, justice.gov.il/MOJHeb/MishpatIvri, מדור חוות דעת - דת ומדינה.